

Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 3, Ocak /January 2020, ss. 201-208.

Geliş Tarihi–Received Date: 29.10.2019 Kabul Tarihi–Accepted Date: 18.01.2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

KÜRESELLEŞME OLGUSU KARŞISINDA TÜRK TARİHÇİLİĞİNİN ZİHNSEL SORUNLARI*

MUSTAFA SAFRAN-HÜSEYİN KÖKSAL*****

ÖZET

20. yüzyılın ikinci yarısından sonra dünyada, ekonomik, kültürel ve sosyal dönüşümler, yüzyılın ilk yıllarına oranla daha hızlı ve karmaşık bir şekil almıştır. Yeni araştırma alanları ortaya çıkmış, bilimler kendi içlerinde bölünmeler yaşamıştır. Aşağı yukarı yirmişer yıllık ömre sahip dönemler hâlinde toplumsal hayata baskın biçimde etki eden farklı ve beklenmedik faktörler ortaya çıkmaktadır. Bunlar, sosyal ilişkileri, siyasal yönelişleri, gündelik hayat alışkanlıklarını, ötekine yahut kendine, geçmişe yahut bugüne ve geleceğe bakışı, arz-talep dengesini vb. altüst etmekte, yeniden biçimlendirmekte ve aşağı yukarı yirmi yıl sonra bir başka faktörün ortaya çıkışıyla bu süreç, bir başka düzlemde fakat aynı zorlayıcılıkla yeniden başlamaktadır. Yeni dönemin eskisiyle arasındaki farklılıklar, eski dönemin karakteristiklerinin netlikle ortaya konulmasını kolaylaştırmakta, dolayısıyla “eskiyen yirmi yıllık dönemi tanımlamak” retrospektif bir bakışın sonunda adeta kendiliğinden mümkün olmaktadır. Bu tür kaotik dönemlerin adlandırılmasında tarihsel perspektifin kaçınılmaz oluşuna karşın, küreselleşme hakkında en az konuşanlar tarihçilerdir. Sosyologların, uluslararası siyaset uzmanlarının, uluslararası pazar stratejistlerinin, ekonomistlerin, borsacıların, reklamcıların, siyasetçilerin şaşkıncu bir özgüvenle hakkında konuştukları küreselleşme karşısında, tarihçilerin, “yabancı gibi” davranmakta oldukları gözlenebilir. Esasında, küreselleşme nasıl tanımlanırsa tanımlansın, “bambaşka ve yepyeni” bir olgu değildir. Yalnızca iletişim hız kazanmış, etkileşimin kaçınılmazlığı kabul edilmiş, “ötekiler” görünür olmuş, üretim ve tüketim araçları hem güçlenmiş hem de siyasal otoriteden bağımsızlaşmış, dünya kaynaklarının paylaşımı daha büyük düşmanlıklar doğurur olmuş, temel hak ve özgürlükler daha çok öne çıkmasına karşın daha çok çığnenir olmuştur. Bu durumda Türk tarihçiliğinin küreselleşme olgusuna kendine özgü bir bakış açısıyla bakabilmesi beklenmektedir. Ancak bu bakışı engelleyen bazı zihniyet sorunları bulunmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu zihniyet sorunları, üç alt başlık altında ele alınmıştır. Bu başlıklar Türk tarihçiliğinde, “Belli Olayların Nedenlerinin, Kişilerin Tutum ya da Kişilikleriyle Sınırlı Tutulması”, “Olguları Yüksek Nedenlerle Açıklama Çabası” ve “Aşırı Basitleştirme” olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Dünya Tarihi, Türk Tarihi, Tarihçilik

MENTAL PROBLEMS OF TURKISH HISTORIOGRAPHY AGAINST GLOBALIZATION

ABSTRACT

The economic, cultural and social transformations after the second half of the 20th century, took a faster and more complicated form than the first years of the century. New research areas have emerged, and sciences have experienced divisions within themselves. Different and unexpected factors that dominate social life emerge in periods of approximately twenty years. These turn upside-down and recast the social relations, political orientations, daily life habits, view of the other, or self, past or present and future, supply-demand balances etc. With the emergence of another factor about twenty years later, this process begins again on another plane but with the same compulsion. The differences between the old and the new period make it easier to clarify the characteristics of the old period, so that defining the old twenty-year period is almost possible at the end of a retrospective perspective. Although the historical perspective is inevitable in naming such chaotic periods, historians are the least speaking about globalization. In the face of globalization, which sociologists, international political experts, international market strategists, economists, stockbrokers, advertisers, politicians talk about with surprising self-confidence, historians may be seen as behaving foreign”. In fact, no matter how globalization is defined, it is not a completely new phenomenon. Just communication has picked speed, the

* Bu çalışma 13.10.2015 tarihinde Avrasya Araştırma Enstitüsü, Uluslararası Türk Akademisi ve Şokan Ualihanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsü'nce Kazakistan'da gerçekleştirilmiş olan “Orta Asya'da Tarih Yazımı ve Tarihi Kaynaklar: Geçmiş, Bugünü ve Geleceği” adlı çalışmada bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Milli Eğitim Bakan Yardımcısı, E-posta: safra@gazi.edu.tr

*** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, E-posta: hkoks@gazi.edu.tr

inevitability of interaction has been accepted, “others” have become visible, the means of production and consumption have been both strengthened and independent of political authority, the sharing of world resources has led to greater hostility, while fundamental rights and liberties have come to the fore even more. In this case, it is expected from Turkish historiography to be able to look at the phenomenon of globalization from a unique perspective. However, there are some mentality problems that prevent this view. In this study, these mentality problems are discussed under three sub-headings. These titles are considered in Turkish historiography as limiting the causes of certain events to individuals' attitudes or personalities”, effort to explain facts for high reasons” and “over simplification”.

Key Words: Globalization, World History, Turkish History, Historiography.

GİRİŞ

20. yüzyılın belirleyici yanlarından biri “Dünya” ile başlayan cümlelerin herkes tarafından ve her zaman olduğundan daha çok kurulmaya başlaması olabilir. Herkes dünyadan bahsediyor çünkü artık bölgesel, ulusal, yerel hatta kişisel olan hemen her şeyin dünya ile ilgili bir yanı var ve bu yan herkesçe belli belirsiz de olsa fark edilebilmektedir. Dünyanın uzak bir yerlerinde yaşamakta olan bir iç savaş, başka bir yerinde sahile çocuk cesetlerinin vurmasına dolayısıyla, dünyanın söz konusu iki yerinin trajik ama tanımsız bir bağla birbirine bağlanmasına yol açmaktadır. Esasında insanlık tarihinin her döneminde var olan bu garip ve görünmez bağın belirginleşmesi, tarafların kendileri hakkında yaptıkları tanım ve açıklamaları, kendi etraflarına çizdikleri özgünlük çizgilerini yeniden gözden geçirmelerini gerektirmektedir. Bu yazıda özellikle Türk tarihçiliğinin aşağıda açıklanmaya çalışılacak olan bu küresel durum karşısındaki tutumları ele alınacaktır.

1. Küreselleşme ve Tarihsel Perspektif

Bilim tarihçilerinin, 20. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak bugünlere kadar süren karmaşık süreci, sosyal bilimlerin “telaş ve bocalama” dönemi olarak adlandırmaları kuvvetle muhtemeldir. Yeni araştırma alanları, bilimlerin kendi içlerinde yaşadıkları bölünmeler, yeni ilişkiler, kolay tanımlanamayan yeni süreç ve olgular, bu olgularda yaşanan ve etkileri kestirilemeyen dönüşümler sosyal bilimcileri anlama ve adlandırma konusunda bir hayli zorlamaktadır. Aşağı yukarı yirmişer yıllık ömre sahip dönemler halinde toplumsal hayata baskın biçimde etki eden farklı ve beklenmedik faktörler ortaya çıkmakta; bunlar, sosyal ilişkileri, siyasal yönelişleri, gündelik hayat alışkanlıklarını, ötekine yahut kendine, geçmişe yahut bugüne ve geleceğe bakışı, arz-talep dengelerini vb. altüst etmekte, yeniden biçimlendirmekte ve aşağı yukarı yirmi yıl sonra bir başka faktörün ortaya çıkışıyla bu süreç, bir başka düzlemde fakat aynı zorlayıcılıkla yeniden başlamaktadır. Yeni dönemin eskisiyle arasındaki farklılıklar, eski dönemin karakteristiklerinin netlikle ortaya konulmasını kolaylaştırmakta, dolayısıyla “eskiyen yirmi yıllık dönemin ismi” retrospektif bir bakışın sonunda adeta kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Son elli yıl içinde dünyada yaşanan dönüşümleri nitelemek adına ortaya biraz da alelacele konulan isimlerin çokluğu, esasında zamanın neler getirip götürdüğünün ve dünyanın bugünkü halinin anlaşılması işinin çok da kolay olmadığını gösterir niteliktedir. Üstelik, pek çok farklı kişinin aynı dönemi niteleme çabası içinde olduğunu ve dolayısıyla “bizim durduğumuz yerde durmayan” gözlerin de var olduğunu yani aynı döneme farklı perspektiflerden de bakmak gerektiği konusunda örtük bir ikazdır da. Geçtiğimiz elli yılın belirli dönemleri hakkında ortaya serilen isimler koleksiyonu, pek çok dönemin ve pek çok bakış açısının bulunduğunu kanıtlar. Örneğin, post-yapısalcılık, post-kolonyalizm, post-fordizm, post-marksizm, post-modernizm gibi, bir dönemin “sonrasını” nitelemeye çalışan retrospektif adlandırmalar olduğu gibi, “bilgi toplumu”, “gösteri toplumu”, “yeni emperyalizm”, “üçüncü dalga”, “burjuva sonrası toplum”, “bilişim toplumu” gibi daha doğrudan ve güncel isimlendirmeler de vardır. Bununla birlikte, adlandırma-niteleme-anlama çabasında “post-sonrası” öneklerinden de anlaşılacağı üzere, anlama çabasında tarihsel perspektifin ve geçmişe ilişkin referansların, yapılan adlandırmaları doğrudan etkilediği görülebilir. Yani, yeni durum ya da süreç, elbette ki kendisinden önceki durumla ilişkilidir ve kendisinden önceki durum da bütünüyle insanlığın geçmişiyile ilişkilidir. Bu ilişkiler “değişim ve süreklilik” kavramları eşliğinde incelenmekte ve tarih bugünden bağımsız, kendi başına bir kompartıman olarak geçmişle ilgilenmek yerine doğrudan doğruya bugünü anlamak çabasına dönüşmektedir. Bu durumda tarihsel çaba, başlı başına bugünü adlandırma çabasıdır.

Temelde tarihsel perspektife ihtiyaç duyan bütün bu kavramlaştırma ve adlandırma bolluğuna rağmen, ortalama son elli yıla damgasını vuran temel kavram küreselleşmedir. Temeldir çünkü, yukarıda sözü edilen adlandırmaların-nitelemelerin tamamı, kâh önüne geçen her şeyi sürükleyen bir büyük “süreç”, kâh bir büyük ve kapsayıcı “durum” olarak tasavvur edilen küreselleşmeyle ilişkilendirilerek ele alınmaktadır. Öyle ki her yeni durum, ya küreselleşmenin bir sonucudur ya da bir görüngüsüdür.

Küreselleşmeyi anlamaya dönük olarak yapılmış ve fazlasıyla kafa karıştırıcı pek çok tanıma bir yenisi de burada eklenmeyecektir. Ucu bucağı görülmeyen literatürdeki tanımlar, Küreselleşmeyi, bütün dünyanın üzerine

gelen dev bir dalga; adeta uyum göstermeyi yutacak ikinci bir Nuh tufanı ya da insanların özel hayatlarıyla, kişisel eğilimleriyle, evrensel hakları ve özgürlükleriyle ilişkili bir yaşam alanı; bütün bunları kapsayan bir insanlık durumu olmak üzere iki büyük kanadın içine yerleştirmektedir.

Literatürdeki tanımlar üzerinde tartışmak elbette yararlı olabilir. Her biri birbirinden iddialı ve ne yazık ki belirsiz olan, sonsuz sayıda tanıma bir yenisini de burada eklemek mümkündür. Ancak Türkiye’de tarihçilerin “bugüne” ilişkin tanımlar yapması alışılmış bir durum değildir. Bu yazıda küreselleşmeye ilişkin olarak bir tanım yapmak yerine bir analogi yapılacaktır.

Ünlü İngiliz Bilim kurgu edebiyatı yazarı H. G. Wells’in, 1897 yılında yazdığı “The Invisible Man” (Görünmez Adam) adlı romanının¹ kahramanı, tam da küreselleşmeye benzemektedir. Fotoğrafta, 1934 yılında aynı adla çekilmiş filmde bir sahne görünüyor. Görünmez Adam, adı üstünde görünmezdir. Üzerinde elbise yokken o da “yok gibi”dir. Bu yüzden bulunduğu yere özgü kıyafetleri giymek zorundadır. Üzerindeki kıyafet kendisini nasıl gösterirse insanlar onun “öyle” olduğunu düşünmektedirler. Şapkasının, elbisesinin bir karış üstünde boşlukta duruyor gibi görünmemesi için yüzünü de örtülerle kapatmak zorundadır. Onun, insanlık için mucizevi bir fırsat olduğunu düşünenler de vardır, ondan yararlanmak isteyenler; düpedüz onu insanlara sergileyip para kazanmak isteyenler ya da onu şeytanın yansıması olarak görenler de vardır. Onu sevenler de vardır ondan korkanlar, ondan nefret edenler de. Üstelik ve belki en önemlisi, Görünmez Adam, kendisi de kendisini tanımlayamamakta, bu duruma nasıl geldiğini bilmemekte, bu durumdayken ne yapacağını bilmemekte hele nasıl kurtulacağını ise hiç bilmemektedir.

Küreselleştirme, tek başınayken asla görülememekte ama etkileri ve izleri fark edilmekte, bulunduğu yere göre değişmekte, onu destekleyenler ve onu engellemeye çalışanlar bulunmaktadır. Onu millî varlığa yönelik bir büyük tehdit olarak algılayanlar ve onu ekonomik gelişmeye ya da dünyayla entegrasyona yarayacak bir önemli fırsat olarak görenler, esasında sadece Türk dünyasında değil bütün dünyada küreselleşmeye bakışta karşı karşıya olan iki büyük kampı meydana getirmektedirler. İlk kampta yer alanlar, küreselleşmenin karşısına tamamlanmış paketler halinde tarihi ve kültürü getirip koymaya çalışmakta, ikinci kampta olanlar ise yine eksikliği olmayan paketler halinde ekonomik gelişme, dünya yurttaşlığı gibi argümanları savunmaktadırlar. Esasında her iki kampın da temel problemi, süreci ya da durumu anlamaya çalışmak yerine yetersiz ve güvenilmez verilerden yola çıkarak karşı olma ya da davetkâr olma tutumlarıyla yetinmeleridir.

2. Tarihin Sorunları

İlginçtir ki, bu tür kaotik dönemlerin adlandırılmasında ve anlaşılmasında yukarıda sözü edildiği gibi tarihsel bir perspektifin kaçınılmaz oluşuna karşın, küreselleşme hakkında en az konuşanlar tarihçilerdir. Belki en çok tepki gösterenler onlardır ancak, üzerinde en az çalışanlar tarihçilerdir. Genellikle sosyologların, uluslararası siyaset uzmanlarının, uluslararası pazar stratejistlerinin, ekonomistlerin, borsacıların, reklamcıların, siyasetçilerin şaşırtıcı bir özgüvenle hakkında konuştukları küreselleşme karşısında tarihçilerin, adeta aşına oldukları, uzmanı oldukları dönemlerden “bambaşka” dönemlerde yaşamak zorunda kalmış yabancılar gibi davranmakta oldukları gözlenebilir. Onlar, sanki insan hayatını belirleyen “bütün her şey” bugünlerde değişikliğe uğramış, anlaşılmaz olmuş; ölü dillerle, belge kritikleriyle ya da liderlerin hayatlarıyla açıklanamayacak kadar karmaşıklaşmış gibi hissetmektedirler. Oysa barınma, iletişim, kültürlerarası etkileşim, üretim-tüketim, temel hak ve özgürlükler, dünya kaynaklarının paylaşımı, ötekilerin hukuksal konumunun

¹ Herbert George Wells, *Görünmez Adam*, İthaki Yayınları, İstanbul 2004.

belirlenmesi gibi “ezeli ve ebedi” konular, örneğin Sümer’de, Mısır’da ya da Selçuklu Anadolu’sunda da bugünkü dünyada olduğu kadar “var” idiler. Büyük olasılıkla, Sümer, Mısır ya da Selçuklu tarihi çalışan tarihçiler, o dönemlere ilişkin her bulgunun “yalnızca o dönemlere ya da o uygarlıklara özgü” olduğunu düşünmektedirler. “Sümerlilerde Bilim”, “Eski Türklerde Sanat” vb. gibi konu başlıklarının çokluğu ilginçtir. Oysa tarihçiler, Mezopotamya’da yaşayan Sümerlilerin ya da Anadolu’ya yerleşen Türklerin tarihini araştırırken esasında, “dünyanın bir yerinde bir dönem yaşamış bazı insanların” tarihini araştırıyorlar. Dönemlerin, milletlerin ya da bölgelerin tarihlerinin evrensel yönlerinin üzerinde durulmayı ve kurgulanan tarihsel hikâyenin nihai çerçevesinin “insanlık” olarak belirlenmeyişi nedeniyle, belki de küresel olan ve bütün insanlıkla ilgili olan belirsiz durumlar karşısında tarihçiler suskun kalmaktalar.

Bu suskunluğu açıklayabilecek bir diğer teori de tarihçilerin hem çalışma ve ilgi sahalarının hem de ideolojik yönelimlerinin kendilerini Türk tarihinin belli coğrafya ve kronolojik katmanlarına hapsedmiş olmalarıdır. Söz konusu hapsediş, çalışma alanlarını sınırlayarak daha güvenilir bir uzmanlaşma sağlamak amacı taşımamaktadır. Türkiye’de tarihçilerin uzmanlıkları genel olarak, Orta Asya Türk Tarihi, Osmanlı Tarihi ve Cumhuriyet tarihi alanlarında yoğunlaşmaktadır. İlginç bir biçimde bu uzmanlık alanları kendi ideolojik yönelimlerini de beraberlerinde getirmektedirler. Türkçü, Osmanlıcı ve Atatürkçü tarihçiler, kendi araştırma sahalarını adeta kutsallaştırmakta, şaşırtıcı bir romantizmle bu dönemleri “oldukları haliyle” bugüne taşınmış görmek istemektedirler ve deyim yerindeyse, ağızlarından başkaca bir söz çıkmamaktadır. Adeta sadece kendi sevdiği yemeği yapıp herkese her öğünde onu yedirmeye çalışan bir aşçıya benzemektedirler. Bugüne dair her türlü iyi ya da kötü olgunun bu alanlara insanların gereken önemi vermemelerinden kaynaklandığını düşünme eğilimi göstermektedirler. Bu romantizm, dünyanın hal ve gidişatını sadece milli ya da ahlaki yönlerden kınamakla yetinen bir zihinsel duruma girmelerine yol açmakta ve ilgilendikleri dönem ya da coğrafyanın döneme özgü olgularını ya da liderlerini daha da yüceltmektedirler. Bu romantizm, onların tedafüi-savunmacı bir tutum içinde katılışmalarına ve her söylemlerinin “biz de varız-varдық-varmışız” iddiasını savunmaya yönelmesine neden olmaktadır.

3. Küreselleşme ve Türk Tarihçileri

Tarihçilerin bugünün küresel dünyasıyla ilişkisi, küreselleşmeyle açıklanan uluslararası faktörlerin tarihsel arka planının açıklanması ya da dünya siyasetinin düğümlendiği coğrafyaların geçmişinin açıklanmasıyla sınırlı olmamalıdır. Özellikle Türk tarihçilerinin kendilerini bu tür bir işleyle ve beceriyle sınırlamaları kabul edilebilir değildir. Adeta Türk tarihi, küreselleşme olgusuna bakışta farklı bir perspektif sunma potansiyeline sahip değilmiş gibi bir izlenim uyanmaktadır.

Esasında, küreselleşme nasıl tanımlanırsa tanımlansın, “bambaşka ve yepyeni” bir olgu değildir. Yalnızca iletişim hız kazanmış, etkileşimin kaçınılmazlığı kabul edilmiş, ötekiler görünür olmuş, üretim ve tüketim araçları hem güçlenmiş hem de siyasal otoriteden bağımsızlaşmış, dünya kaynaklarının paylaşımı daha büyük düşmanlıklar doğurmuş, temel hak ve özgürlükler daha çok öne çıkmasına karşın daha çok çığnenir olmuştur. Yani Sümer’de, Mısır’da ya da Selçuklu Anadolu’sunda olan her şey bugün sadece hız kazanmış ve başka araçlarla gerçekleşir olmuştur. Tarihte geriye doğru gidildikçe, bugün küreselleşme sürecinin dünya üzerindeki etkilerinin benzerlerini Türk tarihinin dünya üzerinde bıraktığı sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik izlerde de görmek mümkündür. Öyle ki, insana “aslında farklı biçimde olsa da dünya her zaman küresel bir yermiş” dedirtecek türden bir yayılma, etki, nüfuz ve dönüştürme olgusunun Türk tarihinin hemen her döneminde var olduğunu görmezden gelmek mümkün değildir. J.P. Roux’un², kendisine neden Türk tarihi üzerinde çalıştığını sorulara “Türklerle evrensel tarihi kucaklıyoruz” şeklinde cevap vermesi, Türk tarihinin “kendine özgü bir küresel durum yaratmış olduğunu” ve aslında etnik köken yani Türklük vurgusu çok öne çıkarılmadan, millileştirmek adına yerelleştirmeden ele alınması gerektiğini gösterir niteliktedir.

Benzer biçimde Findley³ de bilinen dünyayı enlemsel ve boylamsal olarak kat eden bir “Trans-Asya Türk Otobüsü” benzetmesiyle Türk tarihini anlamaya çalışmaktadır. “Otobüs” benzetmesi oldukça ilginçtir çünkü hareketliliği, yayılmayı, değiş tokuşu, etkileşimi, küreselleşmenin edebi terimleriyle, buharlaşmayı, katı halden çıkmayı, sınırsızlığı, etki ve nüfuz kabiliyetini, dönüşümü vb. içerir. Findley’e göre bütün dünyayı biteviye enlemesine ve boylamasına bölüp duran bu daimi hareket, Türk kültürünün, Türk yaşama biçiminin oluşturduğu bir enerji ve art alan içinde gerçekleşmektedir. Türk tarihi, insanları, kültürleri, metalleri, çatışma ya da çözümleri, farklı perspektifleri birbiri içine karıştırıp duran daimi bir hareketliliktedir.

Türk tarihçilerinin, itiraf etmek gerekir ki komik bir basitlikle “otlak bulma çabası” olarak ve yine itiraf etmek gerekir ki kaba bir üstünlük arzusuyla “dünyaya egemen olma” dürtüsüyle açıklamakla yetindikleri bu uzun ve özel sürecin, gerçekten anlamak kaygısıyla incelendiğinde son derece karmaşık etki ve sonuçları olan ve

² Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi, Pasifikten Akdeniz’e 2000 Yıl*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012, s. 19.

³ Carter V. Findley, *Dünya Tarihinde Türkler*, Kitap Yayınları, İstanbul 2005, s. 13.

hani neredeyse bir “ön-globalizm” denebilecek kadar iddialı nitelemeleri hak eden bir tarihsel süreç olduğu kabul edilmelidir.

Türk tarihinin bu küresel yönünün ve karakterinin Türk tarihçileri tarafından fark edilmiyor oluşunun hatta Türk tarihinin pek çoklarına “gayri millileştirici bir süreç olan” küreselleşmeye panzehir olabilecek üst değerlerin şahıslar-kahramanlar-liderler üzerinde somutlaştırıldığı bir alternatif durum havuzu olarak görülüşünün nedenleri üzerinde durmak gerekmektedir.

4. Türk Tarihine Bakışta Zihinsel Problemler

Bu nedenlerden en belirgin ve garip olanı, Türk tarihinde bazı olgu ya da süreçler hakkında kurulan neden sonuç ilişkilerinde görülmektedir. Türk tarihine ilişkin önemli süreçlerin ya da kendine özgü olguların nedenlerinin belirlenmesinde birkaç problem vardır.

Bunlardan ilki, nedenlerin, kişilerin tutum ya da kişilikleriyle sınırlı tutulmasıdır. Örneğin, tarih anlatısı oluşturulurken, Hun imparatorluğunun kuruluşunu ekonomik, kültürel, sosyal ve jeostratejik belirleyicileri bir yana fütursuzca bırakılır ve temel neden olarak “Mete'nin cesareti ve teşkilatçılığı” gösterilir.⁴ Göktürk Devleti'nin Mukan Kağan döneminde sınırlarının genişlemesinin nedeni ise doğrudan doğruya “Mukan Kağan'ın böyle istemesi ve bu uğurda çok çalışması”dır. Örnekler çoğaltılabilir. Tarih anlatılarında lider kültürünün bu biçimde öne çıkarılması Türk tarihinin uzak ya da yakın dönemlerinden pek çok örnek verilebilir. Bu garip yaklaşım belki Thomas Carlyle'ın etkisine, tarihin kaynaklarının liderliğin yüceltildiği destanlar ya da genellikle liderlerin ağzından yazılmış kitabeler vb. olmasına bağlanılabilir ancak, Türk tarihinde görülen olgu ya da süreçlerin evrensel yönlerinin göz ardı edilmesi sonucunu doğurmakta ve liderden başka bir dönüştürücü değışkene yer vermemektedir.

Neden-sonuç ilişkisi kurmada görülen ikinci problem, olguları yüksek nedenlerle açıklama çabasıdır.⁵ Bu çaba, Türk kültürünün özgül yanlarından birinin öne çıkarılıp, olup biten her şeyin tek nedeni olarak sunulmasını içeriyor. Şöyle ki, Türk tarihinde yer alan ve incelendiğinde pek çok sosyolojik, ekonomik ilke türetilebilecek olay, doğrudan doğruya “adalet, hoşgörü ya da cesaret” ile açıklanır. Örneğin Selçuklu Türklerinin Anadolu'yu iskân etmeleri sırasında oluşturdukları çok kültürlü yapı, bu yapıyı gerektiren ekonomik, sosyal ya da siyasal faktör ve yararlar bir yana bırakılarak doğrudan doğruya “İslam-Türk hoşgörüsü” ile açıklanır. Bu açıklama, elbette Müslüman Türk'ü yüceltme gayretinin sonucudur ancak onun tarihinden layıkıyla “ders çıkarılmasının” önündeki engellerden biridir. Açıklama, bu yüceltme çabası adına, Anadolu'da oluşan demografik yapının getirilerinden bahsetmeyi adeta zül addeder. İstanbul'un fethinin ardından Fatih'in, şehrin gayrimüslim nüfusuna tanıdığı yerleşim ve hareket özgürlüğü de yine sadece Fatih'in hoşgörüsü ile açıklanır. Gayrimüslimlerden alınan verginin miktarından ya da onların diplomaside yararlanılacak hazır insan gücü olarak düşünölmelerinden ve bu nedenlerin içerdiği rasyonaliteden ve pragmatizmden bahsedilmez. Dolayısıyla biz, tarih okurken, hoşgörölü olduğumuza inanarak ama bugünün “küresel dünyasında” egemen olan belli başlı ekonomik ya da uluslararası değışkenlerin Türk tarihindeki varlığından bihaber olarak sayfayı çeviririz.

Neden-sonuç ilişkisi kurmada gözlenen bir diğeri problem, basitleştirme. Türkiye'de yaygın tarihsel anlatılar genellikle okul kitapları merkezlidir. Belki bu nedenle, pek çok tarihi olgu adeta çocukça basitleştirilmektedir. Örneğin “konargöçer” Hun devletinin “yerleşik” Çin ile ilişkilerinde ekonomik ve siyasi açıdan zaman zaman geriye düşmesinin nedeni, bu iki farklı yaşama kültürünün belirlediği, üretim, diplomasi, sosyal hareketlilik gibi değışkenlerden dolayı değil, Hun ileri gelenlerinin “Çin ipeğine düşkünlükleri”dir. Tarihsel olguların “böyle” açıklanması kuşkusuz ki o tarihin içerdiği evrensel ilkelerin görölmemesi anlamına gelmektedir. Bugün geçerli olan sosyolojik ilkeler o gün de geçerliydi. Ancak, olup bitenlerin nedenlerini “bize özgü” kılabilmek ve gençler için ahlak dersleri çıkarabilmek adına bu belirleyicileri görmezden gelmek Türk tarihinin, evrensel anlatı içinde yerini layıkıyla alabilmesine engel olmak anlamına gelmektedir.

5. Türk Tarihinin Evrensel Yanlarına İlişkin Birkaç Örnek

Türk Tarihinin Küresel-evrensel Boyutlarına İlişkin pek çok örnek verilebilir. Bunlardan bazıları destanlardır. Sosyal bilimcilerin dünya algısı, esasında “insanlık algıları” ile özdeştir. Türk tarihi ile ilgilenenler için de hiç kuşkusuz böyledir. Bununla birlikte şaşırtıcı bir biçimde Türk tarihi dünya tarihi ile ilişkilendirilirken, Türklerin Dünyanın kalan kısmı ile kesiştikleri süreçler, bütünüyle insanlık durumunun bir parçası olarak değeriendirilmek yerine, “egemenlik, üstün savaş gücü vb.” gibi daha dar kavramlar çerçevesinde düşünölmektedir. Bu eğilim, Türk tarihinin evrensel boyutlarını yani “insanlık durumu” ile ilgili boyutlarını görebilmek yerine ele alınan olgu ya da süreci Türklere özgü ve onların örneğin “savaşçılık” açısından “diğerileriyle” kıyaslanmasından ibaret olan bir özel durum haline dönüştürmektedir. Oysa Türk tarihi ve kültürü, bütünüyle “evrensel insanlık durumu”nun bir parçasıdır üstelik o insanlık durumu hakkında geçerli fikir

⁴ Tarih 1, MEB Yay., Ankara 2001, s. 42.

⁵ Hüseyin Köksal, “Sosyal Bilimler Öğretimi”, *Yeni Türkiye*, Türk Eğitimi Özel Sayısı, C. II. s. 1246.

verebilecek verilerle doludur. Örneğin Türk destanlarının birçoğu, özleri itibarıyla bu evrensel durumu ele alırlar; insanlığın ve evrenin varlık nedenleri hakkında fikir verirlerken, onlar üzerine söz söyleyen tarihçi ya da edebiyatçılar daha çok yerel ve otantik yanlarına değinirler ve adeta Türk destanlarında Türk'ü göstermeye çalışırlar. Üstelik destanlarda var olan sembolik dili de “destansı-bilimsel olmayan” biçiminde nitelemeyi de ihmal etmezler.

Örneğin Yaradılış Destanı, kesinlikle “yalnızca bir milletin”, bir döneme özgü lokal bir dünya algısının yada bir coğrafyaya özgü folklorik özgüllüklerin yansıması olmayıp, bütünüyle insanlık durumunu açıklamaya dönük bir anlatıdır. Destan kısaca şöyle özetlenebilir: “Hiçbir şey yokken, Tanrı Kayra Han, suyun üzerinde uçmaktadır. Sudan Ak Ana çıkar ve “Yarat” der. Tanrı Kayra Han, kendisine benzer bir biçimde “kişi”yi yaratır ve suyun üzerinde ikisi yan yana uçmaya başlarlar. Fakat kişi, kendisini yaratan kişiden daha yüksekte uçmak ister. Bunun üzerine Kayra Han Kişi'yi cezalandırır ve suya düşürür. Kişi af diler. Tanrı affeder. Tanrı kişiye bir ödev verir. Suyu dalmasını ve bir avuç toprak alıp çıkarmasını ister. Kişi denileni yapar ancak, kendisi için de bir avuç toprak alır ve ağzının içine gizler. Kayra Han, toprağı alır ve “büyü” emrini verir. Toprak büyümeye başlar. Ancak kişinin açgözlülük edip kendisi için ağzına sakladığı toprak da büyümeye başlar. Bunun üzerine kişi, yeniden af diler ve Kayra Han yeniden affeder.”

Destanın farklı versiyonları bulunmakla birlikte, ele aldığı konu, evrenin yaratılışı, Tanrı'nın özellikleri, insanın özellikleri, iyinin ve kötünün kaynağı gibi evrensel problemlerdir. Destan'ın Eski Ahit'in Genesis bölümüne benzerliği, Tanrı'nın affediciliğinin ve insanın kibir, açgözlülük gibi önemli kusurlarının kötülüğün kaynağı biçiminde ele alınması onun esasında evrensel bir anlatı olduğunun göstergesidir. Bu demektir ki, Türkler, kozmoloji, iyinin ve kötünün kaynakları ve insan doğası gibi bütün insanlığı ilgilendiren “büyük” konular hakkında açıklamalar yapmışlar ve “insanlık durumu” hakkında öneriler ileri sürmüşlerdir. Onlar sadece, Türk tarihçilerinin adeta kıvanarak hep tekrarladıkları gibi “at üzerinde yaşayan, savaşçı karakteri olan ve atla giderken dönüp arkalarına ok atabilen” kişiler olmayıp bütün insanlığı ve evreni kapsayabilecek açıklamaları olan insanlardı. Ancak, bu destan ve ele aldığı problem her nedense sadece “eski Türk inancı ve Türk mitolojisi hakkında önemli izler taşır” biçiminde tanımlanır.⁶

Türk destanlarının pek çoğu, içerdiği evrensel özün görmezden gelindiği “büyük” anlatılardır. İnsanların ve doğal olarak Türklerin evrenle ve evrendeki varlıklarıyla, özgür iradeli varlıklar olarak insanların iyiye yada kötüye yönelimleriyle ilgili inanç ve kabulleri ısrarla folklorik ve lokal göstergeler olarak ele alınmaktadır.

Türk tarihinin evrensel bir olgu olarak ele alınmayan ve yine içerdiği insanlık durumu görmezden gelinen yanlarından biri de “konargöçerlik”tir. Her nedense konar-göçerlik, adeta yerleşiklik öncesi bir ara dönemmiş; bir tür az gelişmişlik içerirmiş gibi düşünülmektedir. Oysa konargöçerlik ya da McNeill'in⁷ deyişiyle “çoban kültürü”, insanlık serüveninin ve durumunun çok önemli, özel ve dinamik bir parçasıdır. Dünya literatüründe konar-göçerlik bu özgül değeriyle değerlendirilirken batı dışı anlayışlarda garip bir biçimde bir alt kültür gibi ele alınmaktadır.⁸ Oysa İbn-i Haldun, hadarilik-bedevelik ayrımında özellikle bedeviliğin asabiyet açısından daha elverişli ve daha insani olduğunu ısrarla vurgularken her nedense “bedevi” kültürü medeni kültürün karşısındaymiş gibi bir genel anlayış oluşmuştur. Bunda bedeviler hakkında türetilmiş hadislerin rolü olsa gerektir. Bu zihinsel alışkanlık, Türklerin İslam öncesinde yaşadığı konar-göçer kültürün layıkıyla değerlendirilememesine neden olmuştur. Oysa konargöçer kültürün dinamik yapısı, yerleşik kültürün kendiliğinden ortaya çıkardığı, sınıf ayrılıkları, kadın-erkek eşitsizliği türünden insanlık problemlerinin doğuşuna fırsat vermemesi bakımından çok önemlidir.⁹

Konar-göçer kültürün üstünlükleri, eski Türk tarih ve coğrafyasının, dünya ticareti, dünya siyaseti, evrensel adalet duygusu gibi evrensel nitelikler taşıyan olgularla Türklerin daha dolaysız biçimde ilgilenmelerine imkân tanımıştır. Dünya tarihinde, Türk tarihinin dışında, Findley'in dediği gibi dünyayı enine ve boyuna kesip duran bir hareketlilik, üstelik eşitlik ve adalet vurguları içinde sürüp giden bir hareketlilik görmek mümkün değildir¹⁰. Bu hareketliliğin bugün küreselleşmenin temel öğeleri olarak kabul edilen metaların ve fikirlerin serbest dolaşımına benzer bir biçimde, ipek yolu çevresinde vuku bulmuş olması da yine bu tarihsel sürecin evrensel boyutlarından biridir. Mallar, görüş ve inançlar, hastalıklar, anlayışlar sadece bugün dolaysız bir biçimde dünyaya dağılmamaktadır. Küreselleşme hakkında öne sürülen argümanların hemen hepsinin temelinde yatan problem, bu sürecin adeta bir tarihsel boşluğun üzerine bina ediliyor olmasıdır. Oysa yukarıda da görüldüğü üzere, Türk tarihinde ve o tarihin kaynaklarında küreselleşme sürecinin bugün işleyişine ve niteliklerine benzer hatta hani neredeyse özdeş süreç ve olgular bulunmaktadır. Türklerin, sonradan verilen adla “ipek yolu” üzerinde

⁶ Metin Turan, *Türk Halk Edebiyatı, Türk Destanları*, Ünite 4, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1998, s. 47.

⁷ William McNeill, *Dünya Tarihi*, İmge Yayınları, Ankara 1998, s. 46.

⁸ Nikolay Kradin, “Nomadism, Evolution and World-Systems: Pastoral Societies in Theories of Historical Development”, *Journal of World-Systems Research*, VIII, III, Fall 2002, s. 386.

⁹ Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 100.

¹⁰ Alfred W. Crosby, *Dünya Benimdir, Avrupa Ekolojik Emperyalizmi 900-1900*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s. 12.

egemenlik kurmaya dönük politikaları bu çerçevede değerlendirilmelidir. Bu egemenlik, kıtalararası kültürel geçişlilik, kültürlerarası etkileşim, malların, araçların, insan ve fikirlerin küresel organizasyonunu gerektirmekte ve genellikle, tıpkı örneğin Türk destanlarının incelenmesinde yapıldığı gibi ipek yolu egemenliğinin değerlendirilmesinde de yanlış neden-sonuç ilişkileri kurulmakla yetinilmektedir.

SONUÇ

Türk tarihçiliğinde karşılaşılan belli başlı zihniyet problemleri, küresel etkilerin insanların ve toplumların hayatlarına etkilemesiyle ortaya çıkmış değildir. Ancak küreselleşmenin bu problemlerin fark edilmesini ve çözümünü gerekli kıldığı ortadadır. Küreselleşmeyi ve Türk tarihini doğru anlayabilmek hayati bir zorunluluktur. Bu zorunluluk Türk tarihine hak ettiği rasyonel derinlikle ve ciddiyetle yaklaşmayı gerektirmektedir. Türk tarihine ilişkin olarak özellikle SSCB'nin dağılmasının ardından son derece heyecan verici araştırma sahaları ortaya çıkmıştır. Bu sahalar dağınık halde pek çok önemli verinin ele geçmesine yarar sağlamaktadır. Ancak bu verilerin tek tek bir övünç nesnesi olarak dünyaya sunulması ya da yukarıda örnekleri verilen garip zihin yanılığları paralelinde değerlendirilmesi, Türk tarihinin ihtiyaç duyduğu bütünlüklü ve evrensel kurgunun gecikmesine yol açmaktadır.

KAYNAKÇA

- CROSBY, Alfred. W., *Dünya Benimdir, Avrupa Ekolojik Emperyalizmi 900-1900*, Kitabevi Yayınları. İstanbul 2004.
- FINDLEY, Carter V., *Dünya Tarihinde Türkler*, Kitap Yayınları, İstanbul 2005.
- GÜVENCÜ, Bozkurt, *Türk Kimliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- WELLS, Herbert G., *Görünmez Adam*, İthaki Yayınları, İstanbul 2004.
- KÖKSAL, Hüseyin, “Sosyal Bilimler Öğretimi”, *Yeni Türkiye, Türk Eğitimi Özel Sayısı*, C. II. s. 1246.
- KRADIN, Nikolay, N., “Nomadism, Evolution and World-Systems: Pastoral Societies in Theories of Historical Development”, *Journal Of World-Systems Research*, VIII, III, Fall 2002, s. 368-388.
- MCNEILL, William H., *Dünya Tarihi*, İmge Yayınları, İstanbul 1989.
- ROUX, Jean Paul, *Türklerin Tarihi, Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008.
- TURAN, Metin, Türk Halk Edebiyatı, *Türk Destanları, Ünite 4*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1998.